

KAPOVIĆ, MATE

**Direktna demokracija
– ideja, borba i perspektive**

KAPOVIĆ, MATE

Direktna demokracija – ideja, borba i perspektive

178

Jedan od glavnih zahtjeva prosvjednih pokreta širom svijeta u revolucionarnoj 2011. bio je zahtjev za direktnom demokracijom. Takav je zahtjev mogao biti radikalniji ili manje radikalno, katkad se uvijeno izražavao kao zahtjev za većom participacijom građana u donošenju odluka, a nazivao se različitim imenima – npr. u Španjolskoj “pravom demokracijom” (*democracia real*). Kao kuriozitet valja istaći da je jedna od zemalja gdje je takav zahtjev bio najizrazitije i najotvorenije istaknut i artikuliran bila upravo Hrvatska – u velikim prosvjedima u ožujku 2011. – dakle, prije španjolskih *indignadosa*, grčkih prosvjednika i *Occupy Wall Street*-a u nastavku iste godine. Unatoč različitim interpretacijama takvih zahtjeva i njegovoj očitoj i očekivanoj nedovoljnoj artikulaciji i neodređenosti, nema sumnje da se iza danas popularnog *buzzworda* direktna demokracija (dirdem) skriva, u njegovoj najradikalnijoj interpretaciji, lijevi emancipatorni projekt, koji se prije, a i danas (premda ne više tako otvoreno u javnosti), nazivalo socijalizmom. Odakle potreba za novim nazivom, nije potrebno posebno obrazlagati. To je bitno naglasiti, ako ništa drugo, utoliko koliko i neki na ljevici imaju problema s prihvaćanjem nove retorike i agitpropa te tu nerijetko dolazi do nerazumijevanja.

Protiv hegemonije *statusa quo*

Nesporno je da je demokracija, unatoč različitoj terminološkoj upotrebi, među ostalim upravo i zato što se koristi kao jedno od ideoloških sredstava elite za legitimaciju trenutnog sistema, pojam relativno privlačnog i pozitivnog prizvuka. Malo tko će otvoreno reći da je protiv demokracije. Zato je tim nužnije da ga ljevica prisvoji za sebe tj. definira na progresivan način. Na terminološkoj je razini problematično što često i sami ljevičari za kapitalističke zemlje liberalno-predstavničke demokracije upotrebljavaju naziv “demokracija” ili “demokratske zemlje”, što, unatoč svim mogućim terminološkim i uzusnim opravdanjima, nesumnjivo ima i performativan učinak, a u ovakvoj društvenoj situaciji treba i na toj razini pomno birati riječi. S obzirom na to da su takve zemlje, u najmanju ruku, samo vrlo ograničeno demokratske, nesumnjivo je da bi tu bilo koji drugi naziv bio bolji – primjerice Badiouov kapitalo-parlamentarizam.

Intelektualno-teorijska se ljevica, kao svojevrsan odgovor na zahtjeve ulice širom svijeta, treba i na diskursnoj razini suprotstaviti hegemoniji *statusa quo* i odlučno povesti bitku za sâm pojam demokracije. Raskrinkavanje kapitalističke predstavničke demokracije kao privida demokracije jedan je od ključnih zadataka ljevice.

Drugi ključan moment u kojem ljevica treba inzistirati na svojevrsnoj korekciji spontanih i proširenih ideja koje se javljaju među prosvjednicima širom svijeta je pitanje krize modela predstavničke demokracije. Iako se često, bar između redaka, može čuti da je tek u zadnje vrijeme došlo do krize i problemâ predstavničke demokracije zbog sve većeg utjecaja kapitala, korporacija i banaka na nju, treba inzistirati na tome da je takav utjecaj sastavni element liberalne demokracije od samih početaka. S obzirom na veliku krizu kapitalizma u kojoj se nalazimo, ograničenost je predstavničke demokracije danas sve očitija sve širem krugu ljudi, među ostalim i zbog sužavanja i ono malo limitirane demokracije koja u postojećem modelu egzistira, no ključni prigovori liberalnoj demokraciji su od samog početka isti i u tom se smislu nije ništa bitno promijenilo, osim što su u trenutnoj krizi sistema kontradikcije sve evidentnije, a sve više ljudi uviđa da se nužne promjene ne mogu dogoditi unutar ovoga sustava i bez radikalnih promjena.

Konzervativni refleksi

Nema potrebe preduboko ulaziti u općepoznatu lijevu kritiku predstavničko-parlamentarne demokracije. Dovoljno je spomenuti da u području ekonomije tj. na radnim mjestima nema ni trunke demokracije (efektivnu diktaturu u sferi privrede liberalna politička teorija elegantno previđa), a da izbor političkih predstavnika u sferi političke demokracije ovisi ponajprije o novcima. Bez velikih finansijskih sredstava je na izborima praktički nemoguće pobijediti, a političari za ta sredstva ovisе o kapitalističkoj klasi – ukoliko osoba političara i kapitalista nije, kao u Kerumovu slučaju, spojena u jednu. Ako se tome pridoda da je bar u postsocijalističkim zemljama kao što je naša sasvim razvidno u kojim se uvjetima odvijala prvobitna akumulacija kapitala u 1990-ima (ništa drugačije, *mutatis mutandis*, nije bilo ni drugdje, samo s većim povijesnim odmakom), svaka je daljnja kritika izlišna. Tako nije samo u Hrvatskoj, jasno.

U SAD-u tako u 94% slučajeva na predsjedničkim izborima pobjeđuje kandidat koji skupi najviše donacija, a pobjeda je islamistâ na izborima u Tunisu i Egiptu nakon revolucije bila praktički zagwarantirana, među ostalim, zahvaljujući bogatim donacijama koje su dotične stranke dobile od naftom bogatih zaljevskih zemalja. Financijska moć i kontrola nad medijima također objasnjavaju i uspjeh kandidata kao što su Muhamed Hešmi Hamdi u Tunisu ili Naguib Saviris u Egiptu – riječ je o kapitalistima koji posjeduju velike televizijske kuće te im stoga nije bio problem osigurati si uspjeh na “demokratskim” izborima nakon revolucije.⁰¹ Na takvim i brojnim drugim primjerima očito je da bez demokratskog nadzora nad ekonomijom ne može biti ni prave političke demokracije. Jedna je od primarnih zadaća ljevice u tom smjeru ideološka borba protiv popularne žalopojke “sami smo krivi, mi smo ih izabrali”, koja u obzir ne uzima ekonomsku moć, utjecaj medijâ, utjecaj indoktrinacije u obrazovnom sustavu itd.

U kritikama na zahtjev za dirdemom često do izražaja dolaze uobičajeni konzervativni refleksi – od kritike da to nigdje ne postoji i nikad nije postojalo (slično su vjerojatno ljudi toga profila govorili i u robovlasništvu i feudalizmu) pa do prigovorâ da ni takav sustav ne može biti savršen, pri čemu se previđa činjenica da je trenutni sustav još puno dalje od savršenog. Unatoč neosnovanosti takvih prigovora, u agitpropovske su svrhe potrebni konkretni postojeći primjeri na koje se može pozvati pa se onda često navodi slučaj Švicarske ili Kalifornije i njihove referendumске demokracije. No jasno je da se tu radi samo o nekim elementima dirdema koji se javljaju unutar kapitalističke predstavničke demokracije. Iz takvih se primjera može učiti i može ih se oprezno koristiti u agitpropovske svrhe, no takvi sustavi nikako ne mogu biti i konačan cilj.

Što se tiče dirdema kao cilja, tu je moguće više mogućnosti – više i manje radikalnih. Npr. može se zamisliti da e-glasanje (internetski referendumi ili sl.) u konačnici u potpunosti zamijeni parlamentarno glasanje (naravno, uz pomoć profesionalnih javnih dužnosnika/stručnjaka koji bi transparentno obavljali tehnički i koordinacijski posao u pripremi raspravâ, prijedlogâ i glasanjâ), a mogu se zamisliti i ograničenije verzije. Poanta je u tome da bi se sve bitne odluke (tj. ono što sami glasači smatraju bitnim) donosile izravno, a da bi uloga političarâ bila svedena na profesionalne birokrate/struč-

01 Gilbert Achcar 2012, “The Bouazizi Spark: The Beginning of a Long Revolutionary Process” (<http://english.al-akhbar.com/content/bouazizi-spark-beginning-long-revolutionary-process>).

njake koji bi generalne odluke naroda sprovodili u praksi i bili bi u svakom trenutku smjenjivi. Tako bi se npr. kroz javnu raspravu i glasanje mogla donijeti odluka da treba težiti punoj zaposlenosti, a tu bi odluku u djelo onda trebali sprovesti stručnjaci (ekonomisti). Ono što je pak posve sigurno jest da je pretpostavka za pravu uspostavu direktne demokracije (koja se u svojim različitim, više ili manje uspješnim, varijantama u povijesti zvala i samoupravljanjem, sovjetskim sustavom itd.) radikalna promjena u političko-ekonomskom sistemu – dokidanje kapitalizma, društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ekonomska demokracija, doista slobodni mediji kao jedan od preduvjetâ za pravu javnu raspravu, dovoljno slobodnog vremena za sudjelovanje u odlučivanju, materijalna jednakost itd. Riječima Rose Luxemburg: “nema demokracije bez socijalizma, ni socijalizma bez demokracije”. Potreba vezivanja borbe za dirdem s borbom protiv kapitalizma, pogotovo u javnosti, postaje tim akutnija uzme li se u obzir da buržoaske stranke sve više pokušavaju popularnu ideju dirdema, naravno u destiliranom obliku, aproprirati za svoje potrebe (u Hrvatskoj npr. laburisti ili Ladonja).

Pitanje (ne)kompetentnosti

U 21. st. bi bilo besmisleno inzistirati na strogom plenumsko-delegatskom modelu kakav je postojao u Rusiji 1917. ili Kataloniji 1936. Nažalost, dio se ljevice i dalje, bar implicitno, drži toga, što je samo jedna od manifestacijâ drugih boljaka ljevice – sektaštva i inzistiranja na besmislenim povijesnim, danas pretežno nebitnim, podjelama. S obzirom da već postoji e-bankarstvo, da preko interneta kupujemo knjige, avionske karte, rezerviramo hotelske sobe itd., može se očekivati da neće biti nikakvih tehničkih prepreka za uvođenje nekog od vidova e-glasanja kao dijela dirdem sustava. To, naravno, ne znači da treba odustati od načina odlučivanja putem plenumâ i radnih grupa i rasprave uživo gdje god je to moguće. Osim toga, već bi u današnjem sustavu, bez uvođenja e-glasanja i drugih promjena potrebnih za pravi dirdem, bilo prilično lako uspostaviti dirdem korektiv trenutnom predstavničkom sustavu – npr. referendumskim pitanjima uz redovne lokalne, parlamentarne, predsjedničke izbore. Tu nije problem tehnička neostvarivost, nego nepostojanje političke volje, tj. realni klasni interesi u pozadini.

Često se dirdemu zamjera nekompetentnost naroda. Iako bi se moglo svašta reći o “kompetentnosti” političarâ u predstavničkoj demokraciji, neosporno je da bi sastavan dio dirdema morala biti i edukacija i, što je već spomenuto, dovoljno slobodnog vremena (dakle smanjeno radno vrijeme) koje bi običnim ljudima omogućilo aktivno sudjelovanje u političkom životu. Osim toga, argument o nekompetentnosti, koji često povlače i “progresivne snage”, i previše podsjeća na vrlo slične takve argumente u 19. st. koji su se upotrebljavali protiv ideje općeg prava glasa. Posve su pak neosnovane kritike da bi dirdem praktički izravno značio izglasavanje fašističkih odluka i sl. Kao što je teoretski sasvim moguće da unutar trenutnog sustava dođe do pogrešnih odluka ili do dolaska fašista na vlast, to bi bilo moguće i unutar dirdema, ništa više i ništa manje. Dirdem je samo sredstvo, ne i cilj kao takav, i naravno da podrazumijeva daljnju potrebu političke borbe za progresivne ideje. No, naravno, ono što se često neopravdano zaboravlja je da ni u dirdem sustavu neke stvari jednostavno ne bi mogle biti stavljene na glasanje na referendum (npr. hoćemo li strpati sve pripadnike neke manjine u konclogore), isto kao što ne mogu ni sada biti stavljene na glasanje u parlamentu ili vladi. Civilizacijski dosezi i razina ljudskih prava koji sada postoje bili bi, razumije se, zadržani (dapače, prošireni) i u takvom sustavu. Osnovna pretpostavka za dirdem je jednakost/ravnopravnost svih članova zajednice – materijalna, rodna, etnička, vjerska itd. Potencijalno diskriminirajući zakoni ne bi mogli uopće biti stavljani na glasanje jer bi dio zajednice stavili u određeni položaj, što je nedopustivo. Osim toga, treba reći da ni u radikalnom dirdemu ne bi sve moglo biti prepušteno jednostavnom demokratskom odlučivanju svih – u nekim stvarima bi i dalje morali glavnu riječ morali imati stručnjaci, što je i logično, a dirdem kao način upravljanja nije ni primjeren baš za sve slučajeve (obično se navodi karikaturni primjer da ne bi bilo baš pametno prepustiti nuklearku anarhističkoj komuni). Od slučaja do slučaja bi valjalo procjenjivati gdje je kakav sustav upravljanja najprikladniji.

Postkapitalističko društvo?

Među raznim neosnovanim prigovorima dirdemu javlja se i liberalna floskula o “odgovornosti za odluke”. Tobože, u dirdem sistemu “nitko ne bi bio odgovoran za odluke” jer bi ih donosila većina, dok danas znamo tko je odgovaran za neku odluku (određeni političar, vlada ili stranka). Kao prvo, nije baš jasno od čega se sastoji točno ta politička “odgovornost”? Kad je to u predstavničkom sustavu neki premijer ili stranka nastradala zato što su provodili lošu ekonomsku politiku? Tko je od političko-ekonomske elite završio na sudu ili u zatvoru zbog ekonomske krize 2007-8? Naravno da je posve moguće da se i u dirdem sustavu mogu donijeti loše i pogrešne odluke. Međutim, u takvom sustavu bismo za takve odluke bili sami krivi i mogli bismo ih, uvidjevši da su bile loše, bez zadržske promijeniti. Ništa ozbiljniji nije ni prigovor da su mogućnosti za dirdem ograničene jer se tu mogu donositi samo binarne odluke “da/ne”. No nema nikakva razloga da na e-referendumima npr. ne bude više opcija ako je potrebno (a, b, c...). Naravno, u slučaju radikalne verzije direktne demokracije, to bi moralo podrazumijevati opsežnu i kompleksnu javnu raspravu i pripreme i prije samog glasanja, kao i javne službenike koji bi služili kao pripomoć u tome, no do konkretnih rješenja bi se ionako moralo dolaziti kroz praksu i pokušaje i pogreške. Dakako, uspostavljanje čak i radikalnog direktnodemokratskog društva, kako rekosmo, ne bi značilo i kraj političkog djelovanja – i dalje bi se trebalo boriti za pobjedu politički progresivnih ideja i protiv vraćanja na staro, što je uvijek realna opasnost, kao što nas uči konačni neuspjeh realsocijalističkog eksperimenta u 20. st., s tim da bi se te borbe ipak trebale odvijati u bitno drugačijim uvjetima (npr. uz zakonsku zabranu utjecaja novca na javne kampanje i propagandu i sl.).

Unatoč otporima onih koji ne žele to vidjeti, drukčiji svijet jest moguć i nije ga bogznakako teško zamisliti. Iako se ne može unaprijed dati gotov nacrt kako bi nekakvo postkapitalističko društvo trebalo izgledati niti bi to, u krajnjoj mjeri, bilo dobro, o tome treba razmišljati i raspravljati. Ako ništa drugo, a ono zato što bez svijesti o tome da bi sistem mogao funkcionirati i potpuno drugačije ne možemo u potpunosti razumjeti i kritizirati sadašnju situaciju. A realna analiza i kritika sadašnjega stanja je preduvjet za bilo kakvo smisljeno djelovanje da bi se ono promijenilo. No teže pitanje od toga kako bi

potencijalno postkapitalističko društvo moglo izgledati je pitanje kako do njega doći. Materijalni interesi koji ovise o trenutnom ustroju ne ostavljaju ni trunke sumnje da ni do kakve promjene neće doći bez silnog otpora. Iako sve više teoretičara pa i političara zloguko spominje mogućnost novih ratova, ako se nešto bitno ne promijeni (a svjetlo na kraju tunela se, što se tiče krize, ne nazire), mogućnost je oružane borbe u Hrvatskoj i u zapadnom svijetu, za razliku od situacije primjerice u Indiji, dakako, potpuno iluzorna. Isto tako iluzornima izgledaju i mogućnosti velikih prevrata putem generalnih štrajkova, koji, iako se množe, nemaju takvog potencijala. Usprkos velikom pokretanju naroda širom svijeta u revolucionarnoj 2011, Mike Davis dobro upozorava: “Zastrašujuće je dug put koji treba prijeći samo da bi se došlo do početnih pozicija ranijih pokušaja izgradnje novog svijeta.”⁰²

Pouke Južne Amerike

Unatoč svim prosvjedima koji su započeli 2011, svjetionik svjetske ljevice, po mišljenju mnogih, i dalje ostaje Južna Amerika. Uspjeh južnoameričkih progresivnih snaga je još uvijek daleko od izvjesnog, postoje i ozbiljne kritike tamošnjih procesa⁰³, a također treba biti svjestan ograničene mogućnosti kopiranja južnoameričkih iskustava u drugim dijelovima svijeta, no nije sporno da se od Južne Amerike može učiti. Odande možemo izvući nekoliko osnovnih pouka. Kao prvo, da bi se društvo pokušalo mijenjati, ne može se unaprijed odustati i od same ideje o pokušaju preuzimanja vlasti od progresivnih snaga. Prepustiti moć državnog aparata neprijatelju već u startu potpuno je bezumno. Samo prosvjedovanje i želja za drukčijim sustavom neće do toga automatski i dovesti, kako su zorno naučili Egipćani i Tunizani. Jasno, shvatiti to znači biti spreman zagaziti u blato do grla, no put do promjenâ je sve samo ne ravan i ugodan. Igranje revolucije i čuvanje “čista obraza” vodi isključivo u poziciju marginalnosti i uživanja u vlastitoj “ideološkoj čistoći”. Druga je pouka paradoksalna – u osporavanju, među ostalim, samog sustava liberalne demokracije katkad može biti taktički korisno pokušati se boriti kroz njega. I Hugo Chávez i Evo Morales i Rafael Correa i Daniel Ortega i drugi manje radikalni južnoamerički ljevičarski vođe i pokreti su na vlast došli preko izborâ (za

- 02 “Spring confronts winter” (editorial), *New Left Review* 72/2011.
- 03 Za recentni ultraljevičarski osvrt na Boliviju, vidi Jeffery R. Webber (201). *From Rebellion to Reform in Bolivia: Class Struggle, Indigenous Liberation, and the Politics of Evo Morales*. Chicago: Haymarket Books.

razliku od npr. FARC-a). Treća je pouka da pri tom treba biti oprezan jer kohorte *statusa quo* neće prezati ni od jednog sredstva da se suprotstave doista radikalnoj (pa čak i onoj ne toliko radikalnoj) politici – dovoljno se sjetiti pokušajâ državnih udara u Venecueli 2002., u Boliviji 2008. i u Ekvadoru 2010. ili uspješnih državnih udara na Jean-Bertranda Aristidea 2004. na Haitiju i 2009. na Manuela Zelayu u Hondurasu. Naravno, sudjelovanje na izborima kao dio revolucionarne taktike ne znači i priznavanje liberalne predstavničke demokracije kao prave demokracije, ništa manje nego što činjenica da smo svi prisiljeni živjeti u kapitalizmu ne znači i naš blagoslov kapitalizmu. Nema sumnje da je i izborna taktika neizvjesna i vrlo teška, no ona je u zemljama poput Hrvatske zasad najizglednija – dapače, puno izglednija nego na Zapadu. Tu nimalo nebitna nije ni činjenica da je pristanak na mogućnost sudjelovanja na izborima, čini se, nužnost želi li se prionuti na formiranje masovne disciplinirane antikapitalističke direktnodemokratske političke organizacije jer se to, u današnjim okolnostima, ipak i dalje u širokim slojevima percipira kao jedan od znakova političke ozbiljnosti (za razliku od aktivnosti koje se svode samo na sitne prosvjedne akcije, lijepljenje letaka i grafite, što je više-manje opseg djelovanja marginalnih ljevičarskih organizacija u Hrvatskoj).

Učiti od neprijatelja

Jedno od dodatnih sredstava političke borbe za postkapitalističko društvo može biti i kratkoročna borba za reformističko uvođenje sve više dirdem elemenata u trenutni sustav – npr. borbom za smanjenje potrebnog broja potpisâ za raspisivanje referendumâ. To je pak pitanje povezano i s pitanjem što bi se dogodilo kad bi određene politički progresivne snage preuzele vlast u državi. Što bi to točno značilo za dirdem ako bi on bio na programu političkih zadaća takvih snaga? Posve je jasno da se di-

rektna demokracija ne može uvesti preko noći, kao što se preko noći ne može ni srušiti kapitalizam i staviti pod društveni nadzor sva sredstva za proizvodnju. Naravno, najbolje bi bilo kada bi se dirdem mogao izgraditi spontano i odozdo, no trenutno nismo u uvjetima kakvi su bili u Kataloniji 1936. niti se to može u bliskoj budućnosti očekivati. Narod se sasvim sigurno neće sâm od sebe spontano “osvijestiti”. Iskustva se mogu crpiti primjerice iz Venecuele, gdje se plenumski način odlučivanja postupno uvodi na lokalnoj razini, a radničko samoupravljanje se eksperimentalno širi u pojedinim tvornicama. Dirdem se treba širiti polako, uz eksperimentiranje s različitim sustavima i postupno uvođenje na različite razine – od referendumskog glasanja o ključnim odlukama u državi s kojim se može krenuti i na samom početku do uvođenja načina odlučivanja putem plenumâ i radnih grupa u određenim lokalnim zajednicama pa do samoupravnih eksperimenata u javnim poduzećima (jasno, uz spomenute nužno potrebne promjene u ekonomskoj sferi).

Trenutni političko-ekonomski sustav je ne samo u velikoj ekonomskoj krizi, nego i u krizi vlastitog legitimiteta. Sve više ljudi je otvoreno za propitivanje alternativnih mogućnosti i sve više ljudi shvaća da je situacija takva da će do mogućnosti boljega života za većinu doći samo ako se dogodi radikalna zaokret. Materijalni uvjeti za razvoj nove ljevice su tu. To, jasno, ne znači da će se to dogoditi samo od sebe niti da će spontani izljevi narodnog bijesa, iako ih treba podupirati, biti dovoljni za promjenu. Na ljevici je da se organizira i da, među ostalim, uči od neprijatelja – npr. slušajući vrlo koristan savjet Milтона Friedmana: “Samo kriza – stvarna ili percipirana – dovodi do prave promjene. Kada dođe do krize, ono što će se poduzeti ovisi o idejama koje su na raspolaganju. To je, vjerujem, naša osnovna zadaća: razvijati prijedloge alternativne politike i održavati ih na životu da budu spremne kada politički nemoguće postane politički neizbježno”.